

حق آموزش کودکان پناهنده افغان در ایران در پرتو نظام حقوق بین‌الملل ناظر بر پناهندگی

مسیح بهنیا*

ساناز محمودیان**

(DOI): 10.22066/CILAMAG.2022.248979

(DOR): 20.1001.1.2251614.1401.39.66.12.8

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۰/۲۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۸/۰۴

چکیده

آموزش از حقوق اساسی بشر بوده و برای اعمال سایر حقوق، ضروری است. مهاجرین افغان از بزرگ‌ترین جمعیت‌های پناهنده هستند که از دهه ۱۹۸۰ ناپایداری در خانه، بسیاری از آنان را به ایران رانده است. کودکان آواره و پناهجو به علت آسیب‌پذیری، حمایت ویژه‌ای را طلب می‌کنند. با توجه به اینکه تمرکز اسناد و گزارش‌های بین‌المللی در حوزه حق تحصیل، بر تحقق آموزش ابتدایی رایگان، اجباری و همگانی است، این پرسش قابل طرح است که حق آموزش کودکان پناهنده افغان در ایران در پرتو نظام حقوق بین‌الملل ناظر بر پناهندگی چگونه قابل تحلیل است؟ یافته‌ها حاکی از این است که به نظر می‌رسد برقراری هزینه‌های اضافی برای تحصیل پناهندگان افغان نه تنها با استاندارد رفتار ملی در تضاد بوده، بلکه موجب نقض تعهد به برقراری آموزش رایگان و همگانی برای کودکان حاضر در ایران خواهد شد.

واژگان کلیدی

آموزش، پناهندگی، کودکان افغان، مهاجر غیرقانونی، حقوق بین‌الملل

مقدمه

یکی از چالش‌های اساسی دولت‌ها در حمایت از حقوق بشر، مسئله برخورد با پناهندگان و مهاجران خارجی بوده است. تا پیش از تسلط اخیر طالبان بر افغانستان و فرار و آوارگی جمعیت کثیری از مردم وحشت‌زده از تجربه حکومت این گروه، تخمین زده می‌شد که ۲۸۱ میلیون نفر، تقریباً ۳٫۶ درصد از جمعیت جهان، در خارج از کشور مبدأ خود زندگی می‌کنند که مهاجرت بسیاری از آن‌ها با درجات مختلف اجبار همراه بوده است.^۱ از دهه ۱۹۸۰ ناپایداری در خانه، بسیاری از افغان‌ها را از وطن به پاکستان و ایران رانده است، هرچند مهاجرت افغان‌ها به ایران سابقه‌ای قدیمی‌تر دارد. قبل از ۱۹۷۸ افغان‌ها به‌عنوان حجاج یا بازرگان به ایران می‌آمدند. در قرن نوزدهم یا اوایل قرن بیستم، تمام افغان‌های مهاجر در ایران به‌عنوان ایرانی شناخته شدند. پس از ۱۹۷۸ و شروع دولت مارکسیستی نورمحمد تره‌کی و حزب دموکراتیک خلق افغانستان، جنگ داخلی و حکومت سرکوبگرای اقتدارگر، افغان‌ها را به فرار و مهاجرت گسترده به ایران واداشت. بعدها جنگ داخلی جریان پناهندگی جدیدی را به سمت ایران ایجاد کرد و در حال حاضر می‌توان گفت تاریخ، موج آوارگی و فرار مردم افغانستان را در ۲۰۲۱ هرگز فراموش نخواهد کرد. دولت مرکزی افغانستان پیش از سقوط، امنیت، حکمرانی خوب و پایداری را سرلوحه برنامه بازسازی خود قرار داده بود. از لحاظ تاریخی، تغییرات سیاسی در افغانستان هیچ‌گاه منجر به ختم خشونت و درگیری نشده و به جای آن، شکل اختلافات و منازعه را تغییر داده است. در این میان کودکان پناهنده افغان وضعیت پیچیده‌تری دارند. عواملی چون بی‌سرپرستی، جدایی از خانواده و قطع تحصیلات، رشد روحی و جسمی آنان را با مشکلات بسیاری مواجه می‌کنند. لذا این نوشتار به یکی از مهم‌ترین موضوعات تأثیرگذار بر جمعیت پناهنده که حق برخورداری از آموزش است می‌پردازد. در فرض اولیه در پاسخ به پرسش اصلی این پژوهش، اعتقاد نگارنده این است که آنچه در نظام حقوق بین‌الملل حاکم بر وضعیت پناهندگی پذیرفته شده، حاکی از آن است که دولت‌ها باید رفتاری به‌دور از تبعیض بین پناهندگان و اتباع کشور خود داشته باشند. تجربه بیش از ۳۵ سال سکونت پناهندگان و مهاجران غیرقانونی افغان در ایران عمدتاً حاکی از تلاش ایران برای تضمین حق برخورداری از آموزش ابتدایی برای کودکان تبعه افغان بوده و در برهه‌ای از زمان، این حقوق با مساعدت و اقدامات مثبت دولت ایران به تحقق کامل نزدیک شده است. اما تصویب قوانین جدید و برقراری شروط ویژه برای ثبت نام کودکان افغان در مدارس دولتی ایران، دو شرط اساسی آموزش رایگان و اجباری را به‌شدت تحت تأثیر قرار داده و اکنون با ورود موج جدید مهاجران غیرقانونی افغان به ایران و وجود شرایط آموزش مجازی منتج از وضعیت همه‌گیری کرونا، در میانه شرایط اضطراری پناهندگان، همکاری و مساعدت نهادهای بین‌المللی

1. OHCHR, "About Migration and Human Rights", Available at: www.ohchr.org, 2020, Accessd: 2021.

نقش بسیار کلیدی در تحقق حق آموزش کودکان افغان در ایران خواهد داشت.

۱. آموزش به عنوان حقی بشری در نظام بین المللی حقوق بشر

آزادی آموختن یکی از حقوق بنیادین بشر به شمار می‌رود که برخورداری از آن، پرورش روح مستعد اندیشیدن و به کارگیری استعداد هوشمندانه انسان را در پی خواهد آورد.^۲ نمی‌توان این پرسش‌ها را بدون پاسخ گذارد که آموزش چیست؟ چگونه محقق می‌شود و از چه جایگاهی در اسناد حقوق بشر برخوردار است؟ این مبحث به بررسی این سؤالات اختصاص یافته است.

۱-۱. حق آموزش؛ تعریف و تحلیل مفهومی

در ۱۹۹۳، کنفرانس جهانی حقوق بشر در وین، از سازمان ملل درخواست کرد تا برای تسریع ارتقای حقوق بشر اقدام کند. یکی از نتایج مهم این بود که مجمع عمومی سازمان ملل، سال‌های ۲۰۰۴-۱۹۹۵ را به عنوان دهه جهانی آموزش حقوق بشر اعلام کرد. اعلامیه سازمان ملل می‌گوید هدف این دهه، «توسعه کامل شخصیت انسانی در روحیه صلح، درک متقابل و احترام به دموکراسی و حاکمیت قانون» است.^۳ بر این اساس بیرون ماندن از دایره مدرسه و تعلیم و تربیت، اغلب خطر سوءاستفاده، استثمار و در بعضی مناطق، ازدواج کودک را افزایش داده و موجبات نقض سایر حقوق وی را فراهم خواهد کرد. بنابراین، ابتدا به بررسی مفهومی این حق پرداخته می‌شود.

الف. تعریف

آموزش شامل دستورالعمل‌های رسمی سازمانی است. به طور کلی، اسناد بین‌المللی این واژه را به این معنا به کار می‌برند و حق آموزش که مورد حمایت اسناد بین‌المللی حقوق بشر است، در درجه اول به آموزش در معنای محدود اشاره دارد. کنوانسیون ۱۹۶۰ یونسکو علیه تبعیض در آموزش، آموزش را در بند ۲ ماده ۱ این گونه تعریف می‌کند: «همه انواع و سطوح آموزش، (از جمله آن‌ها) دسترسی به آموزش، استاندارد و کیفیت آموزش، و شرایطی که تحت آن ارائه می‌شود».^۴ تعلیم و تربیت به معنای وسیع‌تر ممکن است «تمام فعالیت‌هایی را که به وسیله آن یک گروه انسانی، مجموعه‌ای از دانش و مهارت و یک قانون اخلاقی را به فرزندان خود منتقل می‌کند که گروه را

2. Abdulraheem-Mustapha, Mariam Adepeju, "4IR and Right to Education in Nigeria: Synergy between Legal Instruments and Stem Education", *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education*, Vol. 12, No. 3, 2021, p. 2278.

3. انصاری، باقر؛ حق آموزش: حق کودک به آموزش در نظام بین‌المللی حقوق بشر، شهر دانش، ۱۳۹۵، صص ۲۸-۱۷.

4. Beiter, Klaus Dieter *The Protection of the Right to Education by International Law*. The Hague: Martinus Nijhoff. 2005, p. 19.

قادر به ادامه حیات می‌کند» توصیف کند. در این معنا، آموزش به انتقال مهارت‌های مورد نیاز برای انجام وظایف روزمره زندگی و انتقال بیشتر ارزش‌های اجتماعی، فرهنگی، معنوی و فلسفی جامعه خاص به نسل بعدی اشاره دارد. معنای گسترده‌تر آموزش در ماده ۱ (الف) توصیه یونسکو در ۱۹۷۴ در مورد آموزش برای تفاهم بین‌المللی، همکاری و صلح و آموزش مربوط به حقوق بشر و آزادی‌های اساسی شناخته شده است:^۵ «کل فرایند زندگی اجتماعی که به وسیله آن افراد و گروه‌های اجتماعی یاد می‌گیرند که آگاهانه در درون و به نفع جوامع ملی و بین‌المللی، کل قابلیت‌ها، نگرش‌ها، استعدادها و دانش‌های شخصی خود را توسعه دهند».^۶

در تعریف اصطلاحی حق آموزش گفته شده: «حق آموزش شامل فراگیری معلومات از طریق آموزش و پرورش ابتدایی و عمومی و تخصص‌های عملی از طریق آموزش کاربردی، نظیر آموزش فنی و حرفه‌ای می‌باشد».^۷ پذیرش آموزش به‌عنوان حق بشری این نتیجه را در بر دارد که در نظام حقوق بشر، وقتی دولت‌ها معاهده حقوق بشری تصویب می‌کنند که متضمن حق بر آموزش است، از نظر حقوقی ملزم به رعایت مفاد آن هستند.^۸ به‌طور کلی می‌توان گفت از منظر نگارندگان، حق آموزش شامل تعهد دولت‌ها به تضمین فراگیری معلومات از طریق آموزش ابتدایی و عمومی و تخصص‌های عملی از طریق آموزش کاربردی، نظیر آموزش فنی و حرفه‌ای برای همه افراد در قلمرو صلاحیت آن‌ها است.

ب. رابطه آموزش با تحقق سایر حقوق بشر

حق تحصیل و آموزش، حق انسانی است و برای اعمال سایر حقوق بشر ضروری است. هدف آموزش با کیفیت، تضمین رشد یک انسان کاملاً جامع است. برای این حق انسانی برای کار باید برابری فرصت‌ها، دسترسی جهانی و استانداردهای کیفی قابل اجرا و نظارت وجود داشته باشد. روابط متقابل بین نسل‌های حقوق بشر را می‌توان به یک معنا، در اصل «تقسیم‌ناپذیری»^۹ آن‌ها خلاصه کرد. مطابق با این اصل، حقوق بشر تجزیه‌ناپذیر هستند؛ خواه حقوق مدنی، فرهنگی، اقتصادی، سیاسی یا اجتماعی، همه ذاتی کرامت فرد انسانی هستند. در نتیجه همه از ارزش یکسانی برخوردار بوده و نمی‌توان آن‌ها را در یک سلسله مراتب ارزشی قرار داد.^{۱۰} بنابراین در

5. Beiter, Klaus Dieter, *The Protection of the Right to Education by International Law*. Martinus Nijhoff Publishers. 2005, pp. 226-227.

6. Czerepaniak-Walczak, M., "Respect for the Right to Education in the COVID-19 Pandemic Time. Towards Reimagining Education and Reimagining Ways of Respecting the Right to Education. *The New Educational Review*, vol. 62(4), 2020, pp. 57-66.

۷. هاشمی، سیدمحمد؛ حقوق بشر و آزادی‌های اساسی، چاپ سوم، میزان، ۱۳۹۳، ص ۵۰۱.

8. UNESCO, *Right to Education Handbook*, UNESCO Education Sector, 2019, pp. 28-29.

9. Indivisibility

10. UNICEF; UNESCO, *A Human Rights-Based Approach to Education for All*, New York: United

نظام حقوق بشر، تحقق یک حق، اغلب به طور کامل یا جزئی به تحقق دیگر حق‌ها بستگی خواهد داشت. حق آموزش، اغلب استفاده از سایر حقوق بشر را ممکن می‌سازد. توجهی دقیق به سایر حقوق بنیادین بشر می‌تواند شواهد روشنی از این ارتباط متقابل ارائه دهد. نقض حق آموزش مشتمل بر انکار حقوق برابری، دریافت اطلاعات، آزادی و ... خواهد بود. هرگونه آموزش خلاف احترام به حقوق بشر، آموزشی غیرواقعی و ناکارآمد تلقی می‌شود. در تحقق حق تحصیل، برابری به میزانی که در استانداردهای بین‌المللی تعیین شده است حاکم خواهد بود. این ارتباط متقابل بین حق آموزش و سایر حقوق اساسی بشر غالباً به عنوان حق دسترسی به آموزش، یا به شیوه‌ای خاص‌تر در ارتباط با پناهندگان، برابری و عدم تبعیض شناخته می‌شود.^{۱۱}

همچنین حق تحصیل در محیطی آزاد قابل تحقق خواهد بود که در آن بسیاری از حقوق ذاتی دیگر برای هر شخصی از قابلیت اعمال برخوردارند. همان‌گونه که گزارشگر ویژه حق آموزش یادآور می‌شود: «آموزش و پرورش باید منطقه‌ای آزاد برای اعمال و یادگیری همه حقوق، مسئولیت‌ها و توانایی‌های بشر باشد».^{۱۲} ظرفیت برخورداری از آزادی به چندین شرط دیگر مانند امکان بیان نظرات خود به زبان و شکل قابل فهم، ظرفیت ارتباط با دیگران، درک عناصر فرهنگ و نحوه ارتباط آن‌ها با هریک مربوط می‌شود. همه این عناصر به آموزش نیاز دارند و سلب حق تحصیل به طور خودکار به معنای نفی سایر حق‌های بشر است.^{۱۳} آموزش تنها در صورتی می‌تواند به این وعده عمل کند که از کیفیت بالایی برخوردار باشد؛ به این معنی که باید در دسترس، قابل قبول و قابل اجرا باشد.

۱-۲. حق آموزش در حقوق بین‌الملل؛ تحلیل اسنادی

حمایت از حق آموزش از ۱۹۴۸ و هم‌زمان با تصویب اعلامیه جهانی حقوق بشر مورد توجه اسناد متعددی در سطوح بین‌المللی، منطقه‌ای و ملی قرار داشته است. کنوانسیون مربوط به وضعیت پناهندگان،^{۱۴} ۱۹۵۱ (ماده ۲۲)، کنوانسیون مبارزه با تبعیض در امر آموزش،^{۱۵} ۱۹۶۲ (در ماده ۴)،^{۱۵}

Nations Children's Fund/United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 2007, p. 10.

11. González Fernández, Julia, *International Legal Protection of the Right to Education for Refugees and Asylum-Seekers: Developments and Challenges*, Supervisor: Nele Verbrugghe, KU LEUVEN-KATHOLIEKE UNIVERSITEIT LEUVEN, European Master's Degree in Human Rights and Democratization, A.Y. 2016/2017, pp. 22-23.

12. Muñoz Villalobos, Venor, *Report of the Special Rapporteur on the Right to Education, Economic, Social and Cultural Rights: The Right to Education*. E/CN.4/2005/50 UN Economic and Social Council: 2004, p. 44.

13. Tomasevski, Katarina, *Human Rights Obligations in Education: the 4-A Scheme*, Nijmegen: Wolf Legal Publishers, 2006, pp. 29-30.

14. Convention Relating to the Status of Refugees

15. Convention against Discrimination in Education

میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی،^{۱۶} ۱۹۶۶ (مواد ۱۳ و ۱۴)، کنوانسیون حقوق کودک،^{۱۷} ۱۹۸۹ (ماده ۲۸)، سند توسعه پایدار ۲۰۳۰ در ۲۰۱۵،^{۱۸} اعلامیه‌های جهانی آموزش برای همه و... از جمله اسنادی هستند که به این حق در سطح بین‌المللی توجه کرده‌اند. به موازات تصویب اسناد مذکور در سطح بین‌المللی، اسناد منطقه‌ای نیز به این حق توجه کرده‌اند که از جمله می‌توان به اعلامیه آمریکایی حقوق و وظایف انسان،^{۱۹} ۱۹۴۸ (ماده ۱۷) پروتکل الحاقی نخست به کنوانسیون اروپایی حقوق بشر و آزادی‌های اساسی،^{۲۰} ۱۹۵۴ (ماده ۲)، منشور آفریقایی حقوق بشر،^{۲۱} ۱۹۷۹، و بیانیه‌های کنفرانس‌های چهارگانه کشورهای منطقه آسیا - اقیانوسیه اشاره کرد. هدف از بهره‌مندی افراد از آموزش در نظام بین‌المللی، ارتقای شخصیت انسان و ایجاد معرفت برای توسعه صلح و دوستی بین تمام ملل است. بند ۱ ماده ۲۶ اعلامیه جهانی حقوق بشر بیان می‌دارد: «آموزش و پرورش باید به گونه‌ای هدایت شود که شخصیت انسانی هر کس را به حد اکمل رشد آن برساند و احترام به حقوق و آزادی‌های بشر را تقویت کند. آموزش و پرورش باید حُسن تفاهم، گذشت و احترام به عقاید مخالف و دوستی بین تمام ملل و جمعیت‌های نژادی یا مذهبی و همچنین توسعه فعالیت‌های ملل متحد را در راه حفظ صلح تسهیل کند». در این رابطه مفاد میثاق حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. از مواد ۱۳ و ۱۴ این میثاق استنباط می‌شود که آموزش، شرط بنیادین برخورداری از همه حقوق بشر و موجب تقویت اصول اساسی دموکراسی است.

اسناد و کنوانسیون‌های مختلف، بر حق آموزش رایگان و اجباری کودکان تأکید کرده‌اند، چه اینکه حقوق همه کودکان از دوران کودکی از اعلامیه جهانی حقوق بشر در ۱۹۴۸ سرچشمه می‌گیرد. این اعلامیه در ماده ۱ اعلام می‌کند: «همه افراد بشر آزاد به دنیا می‌آیند و از نظر حیثیت و حقوق برابرند». در این اعلامیه آمده است که حقوق بشر از بدو تولد آغاز می‌شود و دوران کودکی نیازمند مراقبت و کمک ویژه است. [ماده (۲) ۲۵] اعلامیه حقوق کودک در ۱۹۵۹ تأیید می‌کند که آموزش، بهترین چیزی است که بشر به کودک مدیون است. این موضوع توسط میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ۱۹۶۶ تقویت شد که می‌گوید: «آموزش باید در جهت رشد کامل شخصیت انسانی و احساس کرامت آن باشد و احترام به حقوق بشر و اصول اساسی آزادی‌ها را تقویت کند. [ماده (۱) ۱۳].^{۲۲}

16. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights

17. Convention on the Rights of the Child

18. Sustainable Development Goals

19. American Declaration of the Rights and Duties of Man

20. Protocol to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms

21. African Charter on Human and Peoples' Rights

22. Marope, P.T.M., Kaga, Y., "Investing against Evidence: The Global State of Early Childhood Care

۲. حق آموزش در نظام حقوق بین‌الملل پناهندگی

بیشترین تضییع حقوق کودکان در زمینه‌هایی همچون محرومیت از آموزش و عدم توجه به وضعیت کودکان در پی بروز مخاصمات مسلحانه روی می‌دهد. جنگ از عوامل اصلی جابه‌جایی و آوارگی در تاریخ بوده است. از بین ۳۰ میلیون آواره در جهان، ۸۰ درصد را کودکان تشکیل می‌دهند و هر روز ۵۰۰۰ نفر به این تعداد افزوده می‌شوند. کودکان آواره در تمامی نقاط دنیا حضور دارند؛ نمونه آن کودکان افغان هستند که طی روزهای اخیر، اخبار مربوط به تلاش آنان و خانواده‌هایشان برای خروج از وطن به قصد رسیدن به مقصدی نامعلوم شنیده می‌شود. در ادامه، وضعیت حقوقی برخورداری از حق آموزش برای پناهجویان و پناهندگان از منظر نظام حقوق بین‌الملل حاکم بر پناهندگی بررسی می‌شود.

۲-۱. تعریف و تحلیل مفهومی

در نوشتار حاضر، سه مفهوم پناهنده،^{۲۳} پناهجو^{۲۴} و مهاجر غیرقانونی^{۲۵} از ماهیت کلیدی برخوردار بوده و نیازمند بررسی هستند. بنابراین لازم است تعریف دقیق و وجوه تمایز آن‌ها به درستی روشن شود. بر مبنای ماده ۱ کنوانسیون مربوط به وضعیت پناهندگان، مقصود از پناهنده، افرادی هستند که در کشور میزبان بوده و نمی‌توانند در موطن خود از حمایت برخوردار شوند.^{۲۶}

ماده ۱ کنوانسیون، پناهنده را چنین تعریف می‌کند:

در نتیجه وقایعی که قبل از ۱ ژانویه ۱۹۵۱ رخ داد و به دلیل ترس موجّه از آزار و اذیت به دلایل نژادی، مذهبی، ملیت، عضویت در یک گروه اجتماعی خاص یا عقاید سیاسی، خارج از کشور تابعیت خود است و نمی‌تواند، یا به علت چنین ترسی حاضر نیست از حمایت آن کشور استفاده کند یا به دلیل نداشتن تابعیت و خارج از کشور محل سکونت معمول سابق خود در نتیجه چنین حوادثی قادر به بازگشت به آن کشور نیست یا به علت ترس، تمایلی به بازگشت ندارد.

این قبیل افراد، تابعیت کشور محل سکونت خود را نداشته و در خارج از محل اقامت معمولی خود هستند زیرا رویدادهایی که باعث خروج آن‌ها شده تغییر نکرده و قصدی برای بازگشت به کشور متبوع خود ندارند.^{۲۷} «در ادبیات حقوق بین‌الملل، واژه‌ای که در توافقات بین‌المللی با موضوع وضعیت و حمایت برخی پناهندگان، از جمله توافق ۱۲ مه ۱۹۲۶، کنوانسیون ۲۸ اکتبر

and Education" (PDF). Paris, UNESCO. 2015, pp. 38–39.

23. Refugee

24. Asylum-Seeker

25. Irregular Migrant

26. See Article 1 (A) of Convention related to the Status of Refugee (1951)

27. González, , pp. 12-13.

۱۹۳۳، کنوانسیون ۱۰ فوریه ۱۹۳۸، اساسنامه سازمان بین‌المللی برای پناهندگان و کنوانسیون ۲۸ ژوئیه ۱۹۵۱ آمده است اشاره به وضعیتی دارد که پناهنده نمی‌تواند تقاضای حفاظت و حمایت کشور خود را نماید به این دلیل که این کشور وی را مجبور به ترک آن نموده و مانع بازگشت به آنجا می‌شود.^{۲۸} با توجه به تعریف ماده ۱ کنوانسیون مربوط به وضعیت پناهندگان که در سطر پیش آمد، پناهنده در تفاسیر کمیساریای عالی سازمان ملل در امور پناهندگان به‌عنوان فردی شناخته شده که در کشوری متفاوت از کشور ملی خود اقامت دارد زیرا به علل مختلف مانند نژاد، مذهب، عقاید سیاسی و ملیت در معرض خطر جدی قرار داشته و قادر به حمایت از خود نیست. عنصر کلیدی در این تعریف، وجود ترس بنیادی در خصوص حیات فرد است. همچنین در تعریف سازمان بین‌المللی مهاجران، «پناهنده به‌عنوان هر شخصی شناخته می‌شود که به علت تجاوز خارجی، شغل، سلطه خارجی یا رویدادهایی که نظم عمومی را به‌طور جدی در بخشی یا کل کشور مختل می‌کند مجبور به ترک وطن خود شود».^{۲۹}

«پناه‌جو» را می‌توان به‌عنوان شخصی که درخواست اعطای پناهندگی دارد تعریف کرد؛ کسانی که به دنبال دریافت حمایت‌های بین‌المللی بوده و درخواست پناهندگی‌شان در مراحل بررسی در کشور مورد درخواست قرار دارد. سازمان بین‌المللی مهاجرت، پناهجو را چنین تعریف می‌کند: «شخصی که در پی آزار و اذیت یا آسیب جدی در کشوری غیر از وطن خود به دنبال امنیت بوده و منتظر تصمیم در مورد درخواست پناهندگی خود تحت اسناد بین‌المللی و ملی مربوطه است».^{۳۰} در صورت رد درخواست پناهندگی، شخص پناه‌جو موظف به ترک قلمرو تحت صلاحیت این کشور بوده و اگر همچنان باقی بماند ممکن است به‌عنوان مهاجر غیرقانونی شناخته شود.

کمیسیون اروپایی حقوق بشر با اشاره به قطعنامه ۱۵۰۶(۲۰۰۶) معتقد است نمی‌توان مهاجر غیرقانونی را مجرم محسوب کرد، بلکه چنین شخصی به‌عنوان فردی که مرتکب تخلف اداری شده و صرفاً بدون رعایت مقررات اداری عبور و مرور مورد پذیرش در کشور مبدأ یا مقصد یا هر دو، اقدام به جابه‌جایی بین این دو کشور کرده است، شناخته می‌شود.^{۳۱}

۲-۲. جنبه‌های بشری حقوق پناهندگان تحت حقوق بین‌الملل

از نظر کمیساریای عالی پناهندگان، پناهندگان، گروه متمایزی از افراد هستند زیرا در واکنش به تهدیدهای جدی علیه زندگی و آزادی، خانه را ترک کرده‌اند. کمیساریا همواره نسبت به

۲۸. تقی‌زاده انصاری، مصطفی؛ ترمینولوژی حقوق بین‌الملل، خرسندی، ۱۳۹۴، ص ۴۲۲.

۲۹. IOM, "Key Migration Terms", available at: www.iom.int, 2011, Accessed: 2021.

۳۰. IOM, *Ibid.*

۳۱. European Commission, "Irregular Migration", Available at: www.ec.europa.eu, 2021.

اشتباه گرفتن پناهندگان که مجبور به فرار برای نجات جان یا حفظ آزادی خود شده‌اند، با سایر گروه‌های مهاجرانی که به دلایل اقتصادی یا اجتماعی از کشوری به کشور دیگر مهاجرت کرده‌اند هشدار داده است.^{۳۲}

هر کشوری موظف است تعهدات بین‌المللی خود را با حسن نیت اجرا کند. در کنوانسیون مربوط به پناهندگان، دول عضو موافقت کرده‌اند که امکانات خاصی، از جمله کمک اداری (ماده ۲۵)، مدارک شناسایی (ماده ۲۷)، اسناد مسافرتی (ماده ۲۸)، اعطای مجوز انتقال دارایی (ماده ۳۰) و تسهیل دریافت تابعیت (ماده ۳۴) را در اختیار پناهندگان قرار دهند. اصل اساسی که در نظام بین‌المللی حقوق بشر در خصوص پناهندگان مورد پذیرش و حمایت قرار گرفته این است که پناهندگان صرف‌نظر از وضعیت حقوقی خاص خود، از حقوق اولیه مانند آموزش برخوردارند.^{۳۳}

حمایت از پناهندگان و مهاجران از ترتیبات و ابزارهای منطقه‌ای نیز برخوردار است که ممکن است مختص پناهندگان بوده یا به‌طور کلی بر حمایت از حقوق بشر متمرکز باشد. از جمله در ۱۹۶۹، سازمان اتحاد آفریقا (امروزه اتحادیه آفریقایی) کنوانسیون جنبه‌های خاص مشکلات پناهندگان در آفریقا را تصویب کرد که نقش مؤثری در انعکاس واقعیت‌های اجتماعی و سیاسی پناهندگی معاصر داشته است. مطابق این سند، کسانی که به علت تجاوز خارجی، اشغال، تسلط بیگانگان یا رویدادهایی که نظم عمومی را به‌طور جدی مختل می‌کنند، مجبور به فرار شدند نیز به‌عنوان پناهنده پذیرفته می‌شوند. رفتار با پناهندگان و پناهجویان در قلمرو یک دولت نه تنها تحت حاکمیت معاهدات مربوط به پناهندگان بوده، بلکه معاهدات عام‌الشمول حقوق بشر را که استانداردهای کلی اعم از شکلی یا ماهوی را تعیین می‌کنند نیز دربرمی‌گیرد.^{۳۴}

با وجود مباحث فوق‌الذکر می‌توان گفت مسئولیت‌هایی که در زمینه حمایت از پناهندگان به‌صورت ملموس بر عهده دولت‌ها گذاشته شده در قالب کنوانسیون ۱۹۵۱ و پروتکل ۱۹۶۷ شکل گرفته است. اما مفاد هر کنوانسیون و پروتکل‌های الحاقی به آن در صورتی که از ماهیت عرفی برخوردار نباشد تنها به دولت‌های عضو آن‌ها تسری می‌یابد. شاید بتوان مشکل اساسی در زمینه حمایت از پناهندگان را این دانست که دولت‌هایی که اسناد عام و خاص حمایت از حقوق پناهندگان را نپذیرفته و تصویب نکرده‌اند، در واقع تعهد روشن و معینی در قبال پناهندگان بر عهده نگرفته‌اند. تعهدات دولت به‌موجب حقوق بین‌الملل عرفی همچون اصول منع تبعیض، منع شکنجه، حفظ حیات و لوازم آن از محدوده عضویت دولت در اسناد بین‌المللی فراتر بوده و در هر

32. UNHCR, Global Forum on Migration and Development; Forced Migration and Development, Brussels, 9-11 July, 2007, p. 1.

33. LIAM, "The Rights and Legal Status of Refugees: Some Basic Facts and Terms", *Language Policy Programme*, 2015, p. 4.

34. Goodwin-Gill, Guy S., "The International Law of Refugee Protection", In *Oxford Handbook of Refugee and Forced Migration Studies*, 2014, <https://www.oxfordhandbooks.com>.

شرایطی از قابلیت اعمال برخوردارند.

۲-۳. آموزش و پناهندگی

به گفته گزارشگر ویژه سازمان ملل در مورد حق تحصیل مهاجران، پناهندگان و پناهجویان: «مقررات حقوق بشر به اندازه کافی به تعهدات الزام‌آور دولت‌ها برای انجام اقدامات مثبت نمی‌پردازد» و «این مسئله چندان مشخص نیست که کدام تمایز بین مهاجران و شهروندان قابل قبول بوده و کدام مجاز نیست...».^{۳۵} به طور کلی، اثرات مادی برخی از اسناد بین‌المللی حقوق بشر بر بهبود دسترسی مهاجران به حقوق اجتماعی محدود است؛ به دلیل نبود ضمانت‌های لازم برای ادغام مؤثر مفاد این قبیل اسناد در نظام حقوقی ملی و نبود سازکارهای اجرایی مؤثر، اغلب این اسناد، چیزی بیش از بیانیه غیرالزام‌آور نیستند.^{۳۶}

دو عامل، حق آموزش پناهندگان را در کشورهای میزبان تهدید می‌کنند: نخست، دولت‌ها تمایل دارند از این اصل دفاع کنند که تعهد آن‌ها به احترام، حمایت و تحقق حقوق اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی، محدود به افرادی است که دولت رابطه قانونی همچون تابعیت با آن‌ها دارد. دوم، با توجه به اینکه در جهت تأمین حقوق نسل دوم، اقدامات مثبت تدریجی از سوی دولت‌ها ضروری است، معاهدات معمولاً در مورد تعهدات ناشی از حقوق اجتماعی، اقتصادی یا فرهنگی کمتر توضیح می‌دهند و تصمیم‌گیری در مورد نحوه دستیابی به این امر را تا حد زیادی به دولت‌ها واگذار کرده‌اند.^{۳۷}

از سوی دیگر، اطمینان از اینکه مهاجران غیرقانونی حداقل به اندازه پناهندگان قانونی می‌توانند به تحصیل دسترسی داشته باشند، یکی از چندین چالش در تحقق حقوق اساسی پناهندگان است. نیازهای پناهندگان در کنوانسیون مربوط به پناهندگان به رسمیت شناخته شده اما در این میان، آنچه مفقود شده به نظر می‌رسد، تأمین حقوق آموزشی پناهجویان و پناهندگان غیرقانونی است. در برنامه ۲۰۳۰ توسعه پایدار و هدف آموزش SDG4 شکاف قابل توجهی در خصوص این موضوع وجود دارد زیرا این برنامه‌ها به کودکان اشاره کردند اما به پناهندگان یا مهاجران غیرقانونی توجهی نداشته‌اند.^{۳۸}

هرچند سازکارهای پاسخگویی بین‌المللی یا از طریق گزارش دولت یا مذاکرات در سیستم

35. Hemelsoet, Elias, "How to Make Sense of the Right to Education? Issues from the Case of Roma People", *Ethics and Education*, Vol. 7, No. 2, 2010, p. 165.

36. Laubenthal, Barbara, "The Negotiation of Irregular Migrants' Right to Education in Germany: A Challenge to the Nation-State", *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 34, No. 8, 2011, p. 1359.

37. Willems, Kurt; Vernimmen, Jonas, "The Fundamental Human Right to Education for Refugees: Some Legal Remarks", *European Educational Research Journal*, Vol. 17, No. 2, pp. 221-222.

38. UNESCO, "Fulfilling the Right to Education for Refugees and Undocumented Migrants", Available Online at: WWW.UNESCO.ORG, 2021, Accessed: 2021.

سازمان ملل وجود دارد، همچنان خلأهای بسیاری قابل ملاحظه است، چرا که در بسیاری از کشورها، حقوق آموزشی به عنوان حقوق بشر تلقی نمی‌شود؛ به‌ویژه در برخی مناطق امریکای شمالی، مردم نمی‌دانند که از حق تحصیل به عنوان حق انسانی برخوردارند. متعاقباً تعداد پرونده‌های مربوط به حق آموزش در دادگاه‌های بین‌المللی بسیار محدود است. اگرچه معاهداتی که شکایات بین دولتی را مجاز دانسته یا به اشخاص اجازه می‌دهند تا شکایات فردی را به نهادهای معاهداتی شبه‌قضایی یا قضایی ارسال دارند قابل توجه هستند، شکایات بین دولتی در زمینه آموزش، به‌ویژه برای آموزش ابتدایی و متوسطه، بسیار نادر است زیرا منافع برون‌مرزی ورود به چنین قضایی نسبتاً کم است. شکایات فردی نیز طبق اصل شناخته‌شده در حقوق بین‌الملل ابتدا در دادگاه‌های داخلی رسیدگی می‌شوند.^{۳۹} نکته قابل توجه آن است که دسترسی به چنین رویه‌هایی برای پناهندگان با چالش جدی مواجه است. بنابراین، پاسخگویی در سطح داخلی یا بین‌المللی نسبتاً ضعیف است. در این مسیر، از رویه‌های سیاسی یا شبه‌قضایی مانند کمیته حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و کمیته حقوق کودک، انتظار بیشتری وجود دارد. از طریق گزارش‌ها در سطح دولتی، دولت‌ها می‌توانند برای ارائه آموزش به پناهندگان، پاسخگو باشند.

۳. ایران و حق آموزش کودکان پناهنده افغان

این مبحث به بررسی وضعیت آموزش کودکان پناهنده افغان در ایران به عنوان یکی از میزبانان عمده این گروه در طول سه دهه اختصاص یافته است.

۳-۱. آموزش در نظام حقوقی ایران

از نظر قوانین ایران، آموزش اجباری بوده و در اصولی از قانون اساسی نیز به ارائه امکانات برای آموزش و پرورش مجانی اشاره شده است. از جمله می‌توان از اصل سوم یاد کرد که بیان می‌دارد دولت موظف است همه امکانات خود را برای آموزش و پرورش رایگان، برای همه، در تمام سطوح و تسهیل و تعمیم آموزش عالی به کار گیرد. همچنین اصل ۳۰ دولت را به تأمین وسایل آموزش و پرورش رایگان برای همه ملت تا پایان دوره متوسطه و وسایل تحصیلات عالی تا سر حد خودکفایی کشور موظف نموده است. قانون راجع به آموزش و پرورش عمومی اجباری و مجانی مصوب ۱۳۲۲ دولت را مکلف کرده بود که ظرف ده سال آموزش و پرورش را در کشور، عمومی و اجباری کند. البته بر اساس ماده ۴ قانون حمایت از کودکان و نوجوانان مصوب ۱۳۸۱ ممانعت از تحصیل کودکان جرم بوده و فرد خاطی مستحق مجازات است. همچنین ماده ۲ قانون

39. Willems; Vernimmen, *Ibid.*, p. 223.

تأمین وسایل و امکانات تحصیل اطفال و نوجوانان ایرانی مصوب ۱۳۵۳، پدر یا مادر یا سرپرست قانونی را که استطاعت مالی دارد، مکلف می‌کند که موجبات تحصیل کودک یا نوجوان کمتر از ۱۸ سال خود را فراهم کند. ماده ۷ قانون جدید حمایت از کودکان و نوجوانان که جایگزین قانون سابق شد نیز مقرر می‌دارد: «هریک از والدین، اولیا یا سرپرستان قانونی کودک و نوجوان و تمام اشخاصی که مسئولیت نگهداری، مراقبت و تربیت کودک را بر عهده دارند، برخلاف مقررات قانون تأمین وسایل و امکانات تحصیل کودک و نوجوان مصوب ۱۳۵۳/۴/۳۰ از ثبت نام و فراهم کردن موجبات تحصیل کودک و نوجوان واجد شرایط تحصیل تا پایان دوره متوسطه امتناع کنند یا به هر نحوی از تحصیل او جلوگیری کنند به انجام تکلیف یادشده و ده تا پنجاه میلیون ریال جزای نقدی محکوم می‌شوند».^{۴۰}

به نظر می‌رسد که نمی‌توان هیچ ماده قانونی را یافت که به استناد آن، فردی از حق تحصیل در هر مرحله یا مقطعی محروم شود. در ایران بر اساس مواد ۱۰۴، ۱۰۸، ۱۰۹، ۱۱۰ و ۱۱۱ منشور حقوق شهروندی، حق تحصیل برای همه شهروندان به رسمیت شناخته شده است (اگرچه مطابق مقدمه، این منشور فقط مربوط است به «رعایت و پیشبرد حقوق اساسی ملت ایران»؛ پس اتباع خارجی را شامل نمی‌شود). در عین حال، ایران پیش‌تر عضویت اسناد بین‌المللی همچون میثاق حقوق مدنی و سیاسی، کنوانسیون حقوق کودک و کنوانسیون مربوط به وضعیت پناهندگان را پذیرفته و تصویب کرده است که مطابق با ماده ۹ قانون مدنی در حکم قوانین داخلی و لازم‌الاتباع محسوب می‌شوند. اما در بررسی قوانین داخلی و آیین‌نامه‌های اداری ایران، این موضوع که کودکان غیرایرانی محروم از اسناد هویتی یا سابقه حضور طولانی‌مدت در ایران از چه وضعیت آموزشی برخوردار خواهند بود، در حاله‌ای از ابهامی ناخوشایند مانده است. سوابق تاریخی ایران طی حدود سه دهه، گواه بر آن است که سیاست دولت در قبال پناهندگان و مهاجران افغان بر محور مدارا و حمایت بوده است. اما سیستم‌های اداری و مدیریتی ایران در حوزه آموزش تا حدود زیادی بر احراز هویت سندی و مدارک رسمی اثبات هویت استوار بوده و در مورد اتباع افغان، سابقه حضور این گروه در ایران را مدنظر قرار داده است. با توجه به اینکه پذیرش یا عدم پذیرش پناهندگان در اختیار دولت ایران است، به نظر می‌رسد در صورت پذیرش پناهندگان بسیاری که طی روزهای اخیر به این کشور وارد شده‌اند، دولت موظف به رعایت همه موازین مندرج در اسناد بین‌المللی حقوق بشر در جهت حمایت از حقوق آموزشی این گروه خواهد بود. اما نظری بر قوانین اخیراً تصویب‌شده در ایران، ابهامات بسیاری را در این زمینه برمی‌انگیزد.

۴۰. پیوندی، غلامرضا؛ حقوق کودک، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۹۰، صص ۳۴۶-۳۴۵.

۲-۳. آموزش کودکان افغان در ایران

شاید در ۱۹۸۰ کسی تصور نمی کرد که درگیری در افغانستان سه دهه ادامه پیدا کند و منجر به آواره شدن میلیون ها نفر از مردم و تولد نسل هایی از کودکان افغان در تبعید شود. این درگیری آموزش نسل های متوالی کودکان پناهنده افغان را مختل یا متوقف کرده است. طی دهه گذشته، ۲,۷ میلیون تبعه افغان، کشور خود را ترک کرده اند. در سال های گذشته، طالبان تحصیل را یکی از مظاهر اشغال خارجی در نظر گرفته و از این امر به عنوان توجیهی برای حمله به مدارس، دانش آموزان و معلمان استفاده می کردند. هرچند در دو دهه گذشته، دوره استثنایی در تاریخ تلاش های افغانستان برای ایجاد و گسترش آموزش عمومی شکل گرفته بود،^{۴۱} با تسلط طالبان بر این کشور بسیاری از تلاش ها بی نتیجه مانده و محکوم به شکست شد.

در خارج از افغانستان، تا پیش از تسلط طالبان تخمین زده می شد که ۲,۶ میلیون تبعه افغان در پاکستان و ایران حضور داشته باشند. ایران میزبان حدود ۹۵۰,۰۰۰ مهاجر افغان بود.^{۴۲} اما اخیراً موجی از پناهندگان و آوارگان افغان وارد ایران شدند که هنوز آمار رسمی و دقیقی از تعداد واقعی آنان در دست نیست. جمعیت پناهندگان افغان به طور متوسط، شش سال از جمعیت ایرانی جوان تر و دارای سطح تحصیلات پایین تری بوده و بیشتر در مشاغل کم مهارت مشغول به کار هستند.^{۴۳} کودکان زیر ۱۴ سال، نیمی از پناهجویان افغان را در پاکستان و ایران هستند، در حالی که افراد ۱۵ تا ۲۴ سال نیز بخش قابل توجهی از این جمعیت هستند.^{۴۴} پناهندگان افغان حق دسترسی به مدارس دولتی ایران را دارند، اگرچه برخی هزینه ها برای خانواده های افغان محدودکننده بوده است. به دلیل طولانی بودن دوران پناهندگی اتباع افغانستان، یعنی جایی که تحصیل پناهندگان نسل اول به دلیل آوارگی کوتاه شده بود یا وجود نداشت، نسل های دوم و سوم نیز با وجود سکونت در کشورهای دیگر، به دلیل فقر یا سایر دلایل نهادی با موانعی روبه رو می شوند. این چرخه با تداوم خود، به ویژه دختران را تحت تأثیر قرار می دهد.^{۴۵} این امر نه تنها بر جامعه پناهجویان افغان در ایران تأثیر می گذارد، بلکه در افغانستان نیز پیامدهای گسترده ای دارد؛ از جمله اینکه فرصت های بازگشت پایدار به وطن را محدود، ظرفیت گسترده کودکان پناهنده افغان را کم و پیشرفت ملی در توسعه را محدود می کند.

۴۱. زندی؛ همان.

۴۲. Mehrdad, Ezzatullah, "As Deportations Soar, Afghan Returnees Struggle on Home Soil", www.thenewhumanitarian.org, 2021, Accessed: 2021.

۴۳. Naghsh Nejad, Maryam, "Children of Afghan Migrants in Iran", *Institute for the Study of Labor (IZA), 12th IZA Annual Migration Meeting (AM2)*, 2015, p. 7.

۴۴. Jenner, Charlotte, "Education and the Future for Afghan Refugees", Available Online at: <https://www.unhcr.org>, 2015, Accessed: 2021.

۴۵. زندی؛ همان.

در حالی که بسیاری از دولت‌های میزبان، طیف وسیعی از مقررات را برای آموزش کودکان پناهنده تدوین کرده‌اند، بسیاری از کودکان افغان مقیم ایران با موانعی برای دسترسی به سیستم آموزشی ایران روبه‌رو شده‌اند. پیش از تسلط طالبان، دولت ایران تخمین می‌زد که بیش از دو میلیون پناهنده بدون مدرک در این کشور اقامت دارند. اگرچه اقامت این اشخاص، غیرقانونی تلقی می‌شود، تا حد زیادی از سوی دولت ایران تحمل می‌شدند. در ۱۳۸۱ دستورالعملی در مورد دسترسی پناهندگان افغان به آموزش توسط هیئت وزیران اعلام شد که در زمان خود یک حرکت نسبتاً مترقی تلقی می‌شد که اجازه می‌داد کودکان افغان صرف‌نظر از وضعیت قانونی‌شان در ایران در مدارس ثبت نام شوند. در ۱۳۸۳ دستورالعمل دیگری در شورای هماهنگی اجرایی اتباع خارجی تصویب شد که می‌توانست مانع دسترسی کودکان افغان به آموزش در مدارس ایران شود، چرا که ثبت نام اتباع خارجی غیرمجاز را ممنوع کرده و به وزارت امور خارجه اجازه داد تا از کودکان پناهنده افغان هزینه دریافت کند. این بخشنامه، دانش‌آموزان افغان را از ثبت نام در مراکز پیش‌دانشگاهی، هنرستان‌ها و مدارس شبانه‌روزی منع کرد. به دنبال فرمان مقام رهبری در ۱۳۹۴ که نشان می‌داد همه کودکان افغان باید به آموزش عمومی دسترسی داشته باشند، دولت ثبت نام کودکان بدون مدرک را آغاز کرد. در نتیجه این فرمان، حدود ۴۸۰۰۰ کودک جدید در ۱۳۹۵ ثبت نام شدند. پس از انتشار فرمان مقام رهبری و با فضای مثبت ایجادشده، سازمان‌های غیردولتی با وزارتخانه‌های مربوط وارد مذاکره شدند. این مذاکرات عمدتاً تلاشی برای ابطال بخشنامه ۱۳۸۳ و تصویب دستورالعملی جدید با تأکید بیشتر بر فرمان رهبری بود. این دستورالعمل توسط هیئت وزیران در ۱۳۹۵ به سمع عموم رسید و بخشنامه قبلی را منسوخ کرد و شامل ایجاد یک کارت حمایت تحصیلی ویژه برای کودکان بدون سند افغان، به رسمیت شناختن سازمان‌های غیردولتی که در آموزش کودکان افغان مشارکت دارند، اجازه به دانش‌آموزان افغان برای ثبت نام در تحصیلات ابتدایی و متوسطه تا دیپلم در تمام مدارس است. با این حال، در این بخشنامه ذکر نشده که کودکان افغان به آموزش رایگان دسترسی دارند.^{۴۶} در عین حال، در سال تحصیلی ۱۴۰۰-۱۴۰۱ فقط برخی از اتباع غیرمجاز افغان (کسانی که سال‌های قبل در مدرسه ثبت‌نام کرده بودند، کسانی که خانواده‌های آن‌ها در سرشماری ۱۳۹۶ شرکت داشتند و کسانی که از مادران ایرانی و پدران خارجی متولد شده بودند که تابعیت‌شان هنوز در انتظار است) می‌توانند به تحصیل خود ادامه دهند.^{۴۷}

در ۱۳۹۴ یک مهلت پنج روزه برای کودکان بدون مدارک رسمی پناهندگی به منظور دریافت

46. Ashrafi, Fatemeh, Interview with CEO of "Association for Protection of Refugee Women and Children: HAMI", Conducted in December, 2016.

47. UNHCR, Fact Sheet, Iran, Available Online at: <https://reporting.unhcr.org>, July-September 2020, Accessed: 2021, p. 4.

«کارت آبی» یا نامه‌های معرفی شده توسط دفاتر کفالت صادر شد. در اقدام بعدی، بخشنامه‌ای داخلی منتشر شد که در آن تصریح شده بود تمام مهاجران غیرقانونی افغان که فرزندانشان در مدارس ایرانی ثبت نام شده‌اند از اخراج در امان هستند. فرمان مقام رهبری از لحاظ نظری همه موانع قانونی تحصیل کودکان افغان را برطرف می‌کرد. این وضعیت حقوقی جدید، فرصت‌ها و پشتوانه‌های قانونی خاصی را برای تحقق حق تحصیل ایمن و مقرون به صرفه برای کودکان افغان بدون در نظر گرفتن وضعیت حقوقی آنان فراهم کرد.^{۴۸} اما در ۱۳۹۹ نزدیک به ۸۶۰ هزار مهاجر غیرقانونی افغان از ایران اخراج شدند که کودکان مشغول به تحصیل در میان آن‌ها حضور داشتند. این وضعیت، تأثیرات عمده‌ای بر آموزش کودکان پناهنده در ایران داشت.^{۴۹}

۳-۳. ایران و کمیساریای عالی پناهندگان

در ۲۰۱۱ برای تهیه استراتژی منطقه‌ای هماهنگ در پیشبرد راه‌حل‌های جامع برای پناهندگان افغان گام‌های مهمی برداشته شد. این استراتژی به رهبری دولت‌های افغانستان، پاکستان و ایران و تحت حمایت کمیساریای عالی پناهندگان و بیش از ۵۰ نهاد فعال بشردوستانه در منطقه شکل گرفت و عنصر اصلی آن دسترسی به آموزش به‌عنوان وسیله‌ای برای تسهیل بازگشت و ادغام مجدد و پایدار بود. کمیساریای عالی پناهندگان به منظور بازگرداندن داوطلبانه پناهندگان افغان از طریق ارائه اطلاعات و مجموعه‌ای از فعالیت‌های دیگر، سعی در تسهیل شرایط پناهندگان در ایران یا در بازگشت به افغانستان داشته است. این نهاد همواره تلاش کرده تا با دولت و مقامات صلاحیت‌دار ایران به‌صورت مستقیم به مذاکره و تبادل نظر پرداخته و خدمات مشاوره‌ای و بودجه‌ای خود را در اختیار ایران قرار دهد. برنامه‌های کمیساریا تا حد زیادی از طریق ادارات دولتی و نهادهای عمومی وابسته به دولت اجرا می‌شود. دولت ایران همواره از سازمان‌های غیردولتی بین‌المللی خواسته است که بودجه مستقیمی را از منابعی غیر از کمیساریا تأمین کنند تا ایران بتواند امکاناتی همچون آموزش را در اختیار پناهندگان افغان قرار دهد.^{۵۰} کمیساریا به مدت ۳۵ سال در ایران حضور بی‌وقفه‌ای داشته و برای حمایت و کمک به پناهندگان افغان و عراقی در سراسر ایران کار می‌کند.^{۵۱} دفتر امور اتباع بیگانه و مهاجران خارجی، همتای اصلی کمیساریا در ایران است. این دفتر در ۱۳۹۹ توافقنامه‌های مشارکت با وزارت

48. NRC, "Afghan Children's Access to Education in Iran What happened after the Supreme Leader's Decree?", 2017, Available Online at: <https://adsp.ngo>, Accessed: 2021, pp. 5-6.

49. Mehrdad, *Ibid.*

50. UNHCR, 2004, *Ibid.*, p. 1.

51. UNHCR, "The Government of Japan Continues to Support Humanitarian Assistance to Afghan Refugees in the Islamic Republic of Iran", Available Online at: <https://www.unhcr.org>, 2019, Accessed: 2021.

آموزش و پرورش، سازمان جنبش سوادآموزی، وزارت بهداشت، سازمان رفاه دولتی، سازمان آموزش فنی و حرفه‌ای و سازمان بیمه سلامت ایران منعقد کرد که گام مثبتی در افزایش بودجه و ارائه کمک‌های مالی به دولت ایران در جهت حمایت از جمعیت پناهنده افغان محسوب می‌شود.

برای کودکان پناهنده افغان، بهترین نتایج تحصیلات، اغلب از طریق گنجانده شدن در سیستم مدارس دولتی محقق می‌شود. با وجود این، سیستم‌های مدارس دولتی در کشورهای میزبان، اغلب با فشار تقاضای ملی خودشان روبه‌رو هستند. در این زمینه کمیساریا با دولت ایران همکاری داشته و برای ساخت و نوسازی مدارس در مناطق پرجمعیت پناهجویان (۱۱ مدرسه در ۱۳۹۶، ۶ مدرسه در ۱۳۹۷، ۱۲ مدرسه در ۱۳۹۸ و ۷ مدرسه در ۱۳۹۹) کمک مالی می‌کند.^{۵۲} همچنین بر مبنای گزارش کمیساریا، دولت ایران همیشه به کودکان پناهنده دارای مدرک، اجازه دسترسی به سیستم آموزش عمومی داده است اما کودکان بدون مدرک تا همین اواخر از این امتیاز برخوردار نبودند. در ۱۳۹۴، یک فرمان جدید، ثبت نام مدارس را برای همه کودکان افغان فاقد مدرک باز کرد. خانواده‌های آنها اکنون می‌توانند برای «کارت حمایت تحصیلی» - مجوز تحصیلی که ثبت نام مدرسه را برای فرزندشان تسهیل می‌کند، درخواست دهند. دارندگان کارت آبی و خانواده‌هایشان نیز تا زمانی که کودک به مدرسه می‌رود از بازگرداندن به افغانستان محافظت می‌شوند. در واقع در ۱۳۹۴، ایران به همه کودکان افغان در سن مدرسه اجازه داد تا فارغ از وضعیت مدارک خود در مدارس ابتدایی و متوسطه تحصیل کنند. از ۱۳۹۵ کودکان پناهنده مجبور به پرداخت هزینه‌های مدرسه مخصوص پناهندگان نیستند که ۷۰ تا ۹۰ دلار برای هر کودک بود. این امر، امکان دسترسی برابر به آموزش را برای همه فراهم می‌کند.^{۵۳} این در حالی است که هزینه تحصیل برای هر دانش‌آموز در یک سال تحصیلی حدود یک میلیون و هشتصد هزار و در هنرستان‌ها بیش از دویلمیون تومان است که حدود ۱۰ درصد از کل هزینه‌های تحصیلی در ایران را به کمیساریای عالی پناهندگان سازمان ملل اختصاص می‌دهد و مابقی را دولت جمهوری اسلامی ایران طبق مقررات ۱۳۹۳ متقبل می‌شود.^{۵۴} در ۱۳۹۵ دولت ایران هزینه مدرسه را که خانواده‌های پناهنده مجبور بودند برای تأمین مکانی در مدرسه برای فرزندان خود بپردازند حذف کرد و خانواده‌های پناهنده را همتراز ایرانی‌ها قرار داد. با این حال، افزایش هزینه لوازم مدرسه و لباس فرم، فشار بیشتری بر بودجه خانواده‌ها وارد کرده است و انتظار می‌رود افزایش چند برابری در قیمت بنزین، هزینه حمل‌ونقل به مدرسه را برای خانواده‌هایی که به آن نیاز دارند افزایش دهد. در خصوص حق آموزش کودکان پناهنده افغان در ایران می‌توان گفت که اگرچه تحولات در سیاست می‌تواند منجر به تغییرات قابل توجهی شود، باید با یک استراتژی حقوقی برای اجرا همراه باشد؛ چنان که تغییر در سیاست و دولت‌ها فوراً به نتیجه

52. UNHCR, 2020, Ibid., p. 4.

53. UNHCR(2021) Announcement on Services Available for the Undocumented, <https://help.unhcr.org/iran/en/2021/09/26/announcement-on-services-available-for-the-undocumented/>

54. «هزینه تحصیل هر دانش آموز اتباع، یک میلیون و ۸۰۰ هزار تومان است». وزارت رفاه، کار، تعاون، ۲۳ فروردین ۱۳۹۶.

نمی‌رسد. مدیران بالادستی آموزش باید رویکرد سیستماتیک و پایدار اتخاذ کنند تا اطمینان حاصل شود که تغییرات عمده در سیاست‌ها به‌طور مؤثر اجرا می‌شود. این را می‌توان با توانایی تجزیه و تحلیل عمیق‌تر سازکارهای مربوط به ثبت نام و ثبت نام مدارس به منظور درک دقیق‌تر این شکاف‌ها و نحوه رسیدگی به آن‌ها تسهیل کرد. علی‌رغم تلاش‌های قابل توجه دولت ایران، نیازهای آموزشی همچنان قابل توجه است. کمک‌های بشردوستانه باید افزایش یابد و در این وضعیت پناهندگی به یک رویکرد توسعه‌ای بلندمدت با بودجه مناسب نیز نیاز است که البته کمیساریا نیز در این راه بسیار کارساز است. در این میان، پیشرفت‌هایی مانند آنچه در ایران انجام شده باید به نمایش گذاشته شود تا سایر کشورهای میزبان تشویق شوند که سیاست‌های مشابهی اتخاذ کنند که به تضمین حق آموزش پایه برای همه کمک می‌کند، چنان که در جدیدترین قانون در خصوص کودکان در ایران یعنی قانون حمایت از اطفال و نوجوانان مصوب ۱۳۹۹ هیچ اشاره‌ای به حق آموزش پناهندگان نشده است.

نتیجه

آموزش از قدرتمندترین ابزارهایی است که به‌وسیله آن کودکان و بزرگسالان می‌توانند خود را از فقر رها کرده و در جامعه مشارکت کنند. برای انجام این کار باید برابری فرصت و دسترسی جهانی وجود داشته باشد. این جهانی بودن است که به حقوق بشر قدرت عبور از هر مرزی را می‌بخشد. حقوق کودکان را نیز نمی‌توان از قرائت کلی مفهوم حقوق بشر جدا کرد. واقعیت آن است که کودک از آموزش‌پذیری بالاتری نسبت به بزرگسالان برخوردار است. به نظر می‌رسد مسیری طولانی در پیش است تا اطمینان حاصل شود که همه کودکان پناهنده افغان به فرصت‌های آموزش ابتدایی و متوسطه دارای گواهی‌نامه و باکیفیت در محیط‌های یادگیری ایمن دسترسی دارند. در عرصه آموزش، در ایران، بحران‌هایی در خصوص پناهندگان افغان وجود دارد. بدیهی است که با افزایش تعداد پناه‌جویان، گزینه‌های موجود آموزشی به طرز ناخوشایندی ناکافی شده و منجر به دسترسی محدود و ناسازگار به تحصیلات ابتدایی و متوسطه برای پناهندگان افغان شده است. شاید علت این امر را بتوان در تمرکز ایران بر برنامه‌های بازگشت به وطن برای پناهندگان دانست. در عین حال، کمبود بین‌المللی در بودجه آموزش پناهندگان، اطمینان از دسترسی مداوم به تحصیلات ابتدایی و متوسطه برای همه پناهندگان افغان را برای دولت میزبان به چالش کشیده است. با گذشت بیش از ۳۵ سال، پناهندگان افغان تأثیر ناتوانی نسل‌های متوالی در دستیابی مداوم به آموزش ابتدایی و متوسطه یا سایر گزینه‌های یادگیری را احساس می‌کنند. آنچه از این نوشتار روشن می‌شود این است که دولت ایران در برابر پناهندگان افغان و تأمین امکاناتی همچون آموزش برای آنان، سیاست‌های ناپایداری را اتخاذ کرده است. به‌طور کلی و بر مبنای اسناد بین‌المللی که ایران مشخصاً در عضویت رسمی آن‌ها قرار دارد،

تأمین آموزش ابتدایی رایگان، اجباری و همگانی برای همه کودکان ساکن در قلمرو تحت صلاحیت دولت‌های عضو، تعهدی است که بر عهده آنها قرار داده شده است. از آنجا که پذیرش یا عدم پذیرش پناهندگان در قلمرو هر کشور، موضوعی است صلاح‌دیدگی که از منظر حقوق بین‌الملل موضوعه در اختیار دولت‌ها قرار گرفته است، دولت ایران در قبال پناهندگانی که به صورت رسمی درخواست پناهندگی آنان را پذیرفته، موظف به تأمین آموزش‌های رایگان و اجباری خواهد بود. اما در خصوص کودکان مهاجر غیرقانونی، موضوع از ابعاد پیچیده‌تری برخوردار خواهد بود. برقراری هزینه‌های اضافی برای ثبت نام و اشتغال به تحصیل کودکان پناهنده افغان نه تنها با شرط استاندارد رفتار ملی در تضاد قرار داشته، بلکه موجبات نقض تعهد به برقراری آموزش رایگان و همگانی برای کودکان در قلمرو تحت صلاحیت ایران را فراهم خواهد آورد. اما در خصوص مهاجران غیرقانونی بر اساس حقوق بین‌الملل در صورتی که این اشخاص بیم جدی نسبت به جان خود در کشور مبدأ داشته باشند، دولت ایران نمی‌تواند آنان را به اجبار به کشور متبوعشان بازگرداند. به نظر می‌رسد حداقل تا زمان برقراری ثبات در قلمرو افغانستان و اثبات نبود خطر جدی، دولت ایران توانایی بازگرداندن اجباری آنان به افغانستان را نخواهد داشت. در این میان لازم است ایران امکانات آموزشی، غذایی و... را در اختیار این گروه قرار دهد. در این زمینه با توجه به فشار مربوط به اقتضائات ملی و کمبود بودجه در ایران، ارائه درخواستی رسمی از سوی دولت ایران به ارگان‌های مرتبط سازمان ملل از جمله کمیساریای عالی پناهندگان به منظور دریافت کمک‌های هرچه بیشتر اقتصادی و درمانی برای تأمین شرایط رفاه مدنی و اقتصادی برای این قشر آسیب‌پذیر چندان خالی از فایده نخواهد بود.

منابع:

الف. فارسی

- کتاب

- انصاری، باقر؛ حق آموزش: حق کودک به آموزش در نظام بین‌المللی حقوق بشر، شهر دانش، ۱۳۹۵.
- پیوندی، غلامرضا؛ حقوق کودک، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۹۰.
- تقی‌زاده انصاری، مصطفی؛ ترمینولوژی حقوق بین‌الملل، خرسندی، ۱۳۹۴.
- عابد خراسانی، محمودرضا؛ درآمدی بر حقوق کودک، میزان، ۱۳۸۹.
- هاشمی، سیدمحمد؛ حقوق بشر و آزادی‌های اساسی، چاپ سوم، میزان، ۱۳۹۳.

- مقاله

- حسنجانزاده، زهرا و ریحانه زندی؛ «دورنمای آینده صلح افغانستان در سایه چالش‌های محیط‌زیستی موجود»، همایش حقوق بشردوستانه بین‌المللی و مخاصمات مسلحانه در منطقه خاورمیانه، ۱۴۰۰/۷/۲۲.
- زندی، ریحانه؛ «کلیاتی از حقوق آموزشی کودکان افغان در ایران»، همایش تحصیل کودکان تبعه افغانستان در ایران از منظر حقوق بین‌الملل، دانشگاه قم، ۱۴۰۰.

- سند

- قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۵۸، آخرین بازنگری: ۶ مرداد ۱۳۶۸.
- قانون تأمین وسائل و امکانات تحصیل اطفال و جوانان ایرانی، مجلس شورای اسلامی، مصوب تیر ۱۳۵۳.
- قانون حمایت از کودکان و نوجوانان، مجلس شورای اسلامی، مصوب آذر ۱۳۸۱.
- قانون حمایت از اطفال و نوجوانان، مجلس شورای اسلامی، مصوب اردیبهشت ۱۳۹۹.

ب. انگلیسی

-Books

- Beiter, Klaus Dieter; *The Protection of the Right to Education by International Law*, The Hague, Martinus Nijhoff, 2005.
- Tomasevski, Katarina; *Human Rights Obligations in Education: the 4-A Scheme*, Nijmegen: Wolf Legal Publishers, 2006.

- UNESCO; *Right to Education Handbook*, UNESCO Education Sector, 2019.
- UNICEF; UNESCO; *A Human Rights-Based Approach to Education for All*, New York: United Nations Children's Fund/United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 2007.

-Articles

- Abdulraheem-Mustapha, Mariam Adepeju, "4IR and Right to Education in Nigeria: Synergy between Legal Instruments and Stem Education", *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education*, Vol.12, No.3, 2021.
- Beiter, Klaus Dieter *The Protection of the Right to Education by International Law*. The Hague: Martinus Nijhoff. 2005.
- Czerepaniak-Walczak, M., "Respect for the Right to Education in the COVID-19 Pandemic Time. Towards Reimagining Education and Reimagining Ways of Respecting the Right to Education. *The New Educational Review*, vol. 62(4), 2020.
- European Commission, "Irregular Migration", Available at: <https://ec.europa.eu>, 2021, Accessed: 2021.
- Goodwin-Gill, Guy S., "The International Law of Refugee Protection", In: *The Oxford Handbook of Refugee and Forced Migration Studies*, 2014, <https://www.oxfordhandbooks.com>.
- Hemelsoet, Elias, "How to Make Sense of the Right to Education? Issues from the Case of Roma People", *Ethics and Education*, Vol. 7, No. 2, 2010.
- International Organization for Migration (IOM), "Key Migration Terms", available at: <https://www.iom.int/key-migration-terms>, 2011, Accessed: 2021.
- Jenner, Charlotte, "Education and the Future for Afghan refugees", Available Online at: <https://www.unhcr.org>, 2015, Accessed: 2021.
- Laubenthal, Barbara, "The Negotiation of Irregular Migrants' Right to Education in Germany: A Challenge to the Nation-State", *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 34, No. 8, 2011.
- Linguistic Integration of Adult Migrants (LIAM), "The Rights and Legal Status of Refugees: Some Basic Facts and Terms", *Language Policy Programme*, 2015.
- Mehrdad, Ezzatullah, "As Deportations Soar, Afghan Returnees Struggle on Home Soil", www.thenewhumanitarian.org, 2021, Accessed: 2021.
- Marope, P.T.M., Kaga, Y., "Investing against Evidence: The Global State of Early Childhood Care and Education" (PDF). Paris, UNESCO. 2015.
- Naghsh Nejad, Maryam, "Children of Afghan Migrants in Iran", *Institute for the Study of Labor (IZA)*, 12th IZA Annual Migration Meeting (AM2), 2015.

- NRC, "Afghan Children's Access to Education in Iran What Happened after the Supreme Leader's Decree?", 2017, Available Online at: <https://adsp.ngo>, Accessed: 2021.
- OHCHR, "About Migration and Human Rights", Available at: <https://www.ohchr.org>, 2020, Accessed: 2021.
- Smith, Patriann, "Learning to Know, Be, Do, and Live Together Within the Cross-Cultural experiences of Immigrant Teacher Educators", *Teaching and Teacher Education*, Vol. 69, 2018.
- UN, 2013, Available at <http://www.un.org/es/rights/overview>.
- UNESCO, "Fulfilling the right to education for refugees and undocumented migrants", Available Online at: WWW.UNESCO.ORG, 2021, Accessed: 2021.
- UNHCR, "Islamic Republic of Iran", *UNHCR Global Appeal*, 2004.
- UNHCR, "The Government of Japan continues to support humanitarian assistance to Afghan refugees in the Islamic Republic of Iran", Available Online at: <https://www.unhcr.org>, 2019, Accessed: 2021.
- UNHCR, FACT SHEET, IRAN, Available Online at: <https://reporting.unhcr.org>, July-September 2020, Accessed: 2021.
- Willems, Kurt; Vernimmen, Jonas, "The Fundamental Human Right to Education for Refugees: Some Legal Remarks", *European Educational Research Journal*, Vol. 17, No. 2.

- Thesis

- González Fernández, Julia, *International Legal Protection of the Right to Education for Refugees and Asylum-seekers; Developments and Challenges*, Supervisor: Nele Verbrugghe, KU Leuven- Katholieke Universiteit Leuven, European Master's Degree in Human Rights and Democratization, A.Y. 2016/2017.

- Instruments

- African Charter on Human and Peoples' Rights, Adopted on June 01, 1981, entry into force: October 21, 1986.
- Convention Governing the Specific Aspects of Refugee Problems in Africa (OAU Refugee Convention), Organisation of African Unity (OAU), 1969.
- Convention on the Rights of the Child (CRC), Adopted and opened for signature, ratification, and accession by General Assembly resolution 44/25 of 20 November 1989, entry into force 2 September 1990, in accordance with article 49.
- Convention relating to the Status of Refugees, Geneva, 28 July 1951, Entry into Force: 22 April 1954, in accordance with article 43.

-
- Muñoz Villalobos, Venor, Report of the Special Rapporteur on the right to education, economic, social and cultural rights: The right to education. E/CN.4/2005/50 UN Economic and Social Council: 2004.
 - International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (ICESCR), Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966, entry into force 3 January 1976, in accordance with article 27.
 - Interview with CEO of “Association for protection of refugee women and children: HAMI”, Fatemeh Ashrafi, Conducted in December 2016.
 - Protocol No 1 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, European Treaty Series - No. 9, 20.III.1952.
 - UNHCR, Global Forum on Migration and Development; Forced migration and development, Brussels, 9 - 11 July 2007.
 - Universal Declaration of Human Rights (UDHR), adopted by the United Nations General Assembly (Draft Committee), on December 10, 1948.